

Kovács András¹

János Zsigmond fejedelem síremléke²

„Ultimus existens antiquis stemmatis heros”
Johannes Sommerus³

A gyulafehérvári Szent Mihály római katolikus főszékesegyház északi, Várdai Ferenc erdélyi püspök (1513–1524) által építtetett és Szent Anna tiszteletére szentelt mellékkápolnájában két, azonos műhelyben készült, anyagában is azonos, szürkésfehér márványból faragott síremlék áll. Jagello Izabellának (1519–1559), I. János magyar király özvegyének és fiának, János Zsigmondnak (1540–1571) – II. János néven választott magyar királynak és az első erdélyi fejedelemnek – a tumbái ezek.

Jelenlegi helyükre csupán az 1967–1973 közötti restaurálás során kerültek.⁴ Talán már a székesegyház 1715 végén történt visszafoglalását követő átalakítások idején is, de 1743-ban⁵ már biztosan a székesegyház északi mellékhajójának

¹ Kovács András (Marosvásárhely, 1946) művészettörténész, egyetemi tanár a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán. Elérhetősége: akovacs46@yahoo.com.

² Az *Aetas* 35. évf., 3. sz. (2020): 175–188. lapjain megjelent tanulmány szerkesztett változata, amely bővített és jegyzetelt változata a szerző „János Zsigmond fejedelem gyulafehérvári síremléke”, in *A protestáns kisegyházak Magyarországon* (A reformáció kincsei 3.), szerk. KOLLEGA TARSOLY István, KOVÁCS Eleonóra (Budapest: Tarsoly, 2017), 26–28. című írásának.

³ Johannes SOMMERUS, *Epitaphium Joannis Secundi Electi Hungariæ Regis*. Epitáfium-vers-részlete. Idézi: Petrus BOD, *Hungarus tymbaules, seu grata ac benedicti Hungarorum quorundam principum heroum magnatum toga et sago domi militiæque insignium, virorum eruditione ac prudentia clarorum, feminarum honestatis fama, ac pietatis studio illustrium ex epitaphiis renovate memoria quam ex cineribus excitavit* [Nagyenyed], 1764, 56–57.

⁴ BÁGYUJ Lajos, „A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása”, *Korunk* 37. évf., 12. sz. (1978): 1039.; újraközlése: „A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása” in Uő, *Műemlék-helyreállítás Erdélyben. 1955–1973*, s. a. r., utószó SAS Péter (Kolozsvár: Kolozsvár: Kolozsvári Főesperesi Kerület, 2012), 85–91.; BALOGH Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század* (Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja, 1985), 301.

⁵ „In aditu templi ad sinistrum latus, visuntur in simili tumulo cineres Reginæ Isabellæ Polonæ: ponè hanc, Stephani Zapollya ejus filii; qui ad memoriam Patris, Hungariæ Regni, sed multum degener, Joannes II. dici voluit; arianismo enim Pseudo Aulici ac

János Zsigmond és Izabella síremléke.

Gyulafehérvár, római katolikus főszékesegyház (a szerző felvétele)

utolsó, nyugati boltszakaszában állt a két felirat nélküli, üres szarkofág.⁶ A mellékhajó 1900-as évek elején készült fényképén a két síremléket még farács is védte,⁷ amit azután a Möller István-féle restaurálás során felszámoltak.

Medici sui Blandrata contaminatus, miserè interiit. Eodem tractu legitur nigro incisa marmoris sequens inscriptio quam insignis Poeta moriens sibi accinuit, cum ignoto titulo: Megerechen Ar. Co. De se ad lectorem...” Franciscus FASCHING, *Nova Dacia* (Claudiopoli, 1743), 55–56.; idézi: MIKÓ Árpád, „Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke)”, *Ars Hungarica* 11. évf., 1. sz. (1983): 55–56.

⁶ Faschingnak az „in aditu templi” kifejezése tartalmában tökéletesen egyezik a székesegyház rendelkezésemre álló leltáraiban feltűnő szöveg változataival: „In fine [sc. Occidentali – K. A.] navis mausolea quædam signanter vero Isabellæ reginæ Joannis Zápolya conjugis, ex altera parte [sc. Meridionali – K. A.] vero, prope Archivum Capitulare [sc. prope turrim – K. A.] Corvini Hunyadiorum, complura item marmoris nigri frusta ex quibus aliqua inscriptiones quosdam excisas continent.” *Inventarium totius supellectilis Cathedralis ecclesiæ Carolinæ Albensis in Magnò Transilvanicæ Principatu anno 1784 mense Februario confectum*. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban: GYÉL) 7119g. Változatai az 1772. évi (GYÉL 7119), 1775. évi (GYÉL 7119c), 1777. évi (másolata 1810-ből: GYÉL 7119), 1850. évi (GYÉL 7119 n) leltárakban; ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958), Történeti Források (a továbbiakban: TF) 217. sz.

⁷ ENTZ, *A gyulafehérvári székesegyház*, 171. kép.

Ez sem volt azonban az eredeti helyük. Az ulmi Martin Zeiller (1589–1661) szerint ugyanis 1632-ben Izabella és fia síremléke a székesegyház szentélyében állt.⁸ Martin Zeiller azonban valószínűleg egy korábbi szemtanú, az ugyancsak ulmi Veit Marchthaler (1564–1641) leírásából merített, aki az 1589-et követő években, valamikor 1592 és 1595 között járhatott Gyulafehérváron, és leírásából kiderül, hogy a szentélyben találta János király özvegyének, Izabellának és fiának fekete bársonnyal letakart síremlékét.⁹

Erdélyi s a székesegyházban is jártas szerzőink, Szamosközy István (1570–1612)¹⁰ és az ő információit is átvevő Bethlen Farkas (1639–1679), aki még szintén az eredeti helyén láthatta a síremlékeket, nemcsak megerősítik az ulmi szerző tanúságát,¹¹ hanem tőlük tudjuk azt is, hogy Izabella síremléke mellé, a főoltárral [főoltárhellyel? – K. A.] szemben, a szentély hossz tengelyétől kissé balra [északra – K. A.] került fiának a sírja.¹² Az utóbb említett szerző örökítette

⁸ „Im Chor ligen Isabella, des Waywoden Johannis, so König in Ungarn sein wollen / Gemehlin / unnd ihr Sohn Johannes II wider welche Keyser Ferdinand der I. zu friegen gehabt.” Martinus ZEILLER, *Itinerarium Germaniæ Novæ Antiquæ. Teutsches Reysbuch durch ...* [Deutschland, Das XXIX. Kapitel] (Strassburg, 1632), 587.

⁹ „...im Chor ist König Johan: hinderlassene gemahlin Isabella und Sohn Johannis II. regis Hung: Principis Transilvaniae [143v] Monumentum, so mit schwarzen Samett bedekt...” A kézirat kiadását előkészítő Németh S. Katalin szíves közlése.

¹⁰ „Sepultus est Albæ, in æde urbis maiore, proxime matrem ad dextram, nouoposito monumento?; „Ubi [sc. Albæ Iuliæ – K. A.], in Basilica urbis maiore, ad tumbam perventum est, quæ e regione aræ maioris ad sinistram sita est, ...” Szamosközy István *történeti maradványai I.*, kiad. SZILÁGYI Sándor (Budapest, 1876) (Monumenta Hungariæ Historica Scriptorum 28.) 108., 119.; Megyericsei János ugyanott található sírlapjáról: „In templo Albensi maiore, pavimento insertus lapis qua itur ad maius altare...” Vö. BARABÁS Miklós, „Megyericsei János kolozsi főesperes”, *Erdélyi Múzeum* 24. évf., 2. sz. (1907): 115–121. Idézi BALOGH Jolán, *Az erdélyi renaissance 1.* (Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 1943), 249–250.

¹¹ „ubi in Basilica urbis majore ad tumbam perventum esset, quæ e regione aræ majoris ad sinistram sita est, peracto panegyrico, corpus in novo monumento matri proximo est reconditum...”, Wolfgangus de BETHLEN, *Historia de rebus Transilvanicis* 2. (Cibinii, 1782), 227–229.; BETHLEN Farkas, *Erdély története II. A Várad békekötésétől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*, szerk. JANKOVICS József, ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, PÁLFFY Géza, (Budapest–Kolozsvár: Enciklopédia – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002), 341–342.

¹² Ezek tükrében nyilvánvaló, hogy eredetileg Megyericsei János sírköve is a főoltárhoz vezető tengelyben volt a szentélynégyzet padozatába süllyesztve, s hogy Fasching vele kapcsolatos 1743-as állítása valószínűleg korábbi, illetve egykorú információk összeolvasztásából származik. Megszívlelendő tehát Mikó Árpád *Két világ határán...* című munkájában megfogalmazott gyanakvása Faschingnak a sírlap „fekete márvány” anyagára utaló kitételével kapcsolatban, mert azt valószínűleg a templomhajó végében hanyódoó fejedelmi sír-

meg – kétségtelen bizonyóságként a sír időközben bekövetkezett feltörésének és kirablásának is – annak az ötvösművű, aranyozott réztáblának a latin szövegét, amelynek a halott János Zsigmond mellére helyezve kellett tanúsítania identitását az égiek előtt¹³:

Serenissimus Princeps Dominus Joannes
 Secundus, Serenissimi olim Joannis Regis
 Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiae etc. filius,
 ex Isabella Regina Sigismundi Regis et
 Bonæ Reginae Polonorum filia prognatus,
 Dei gratia electus Rex Hungariæ, Dalmatiæ,
 Croatiae, etc. dono lingvarum, puritate
 vitæ, praesenti animo, bellica prosperitate,
 et Martis stratagematibus, ac
 cunctis heroicis virtutibus ornatus divinitus,
 Patriæ et veræ pietatis amans, Anno
 ætatis suæ XXXI. die XIII. Martii, hora
 tertia ante auroram, summo cum sui desiderio
 suorumque luctu, colicis doloribus
 morbis epilepticis diu conflictatus, acerba
 morte raptus est, in quo semen Regium
 gentis Hungaricæ heu plane extinctum est,
 vereque cecidit corona capitis nostri, ac
 Imperium ad exterarum gentes delatum, Anno
 a Christo nato M. D. LXXI.

Fenséges Második János Fejedelem Úr,
 a néhai fenséges Jánosnak, Magyarország,
 Dalmácia, Horvátország stb. királyának

emlékek töredékeire vonatkozó valamilyen leírás is inspirálhatta. Így kétséges – bár az általa közölt hiteles felirat miatt teljesen ki nem zárható – a tudós jezsuitának a Megyericsei-sírlap 18. századi áthelyezésére utaló információja is.

¹³ BETHLEN, *Historia...*, 210–211.; BETHLEN: *Erdély története*, 332.; JAKAB Elek, *Kolozsvár története 2.* (Budapest, 1888), 194. A temetésre vonatkozóan vö.: KEMÉNY József és NAGYAJTAI KOVÁCS István, *Erdélyország Történeti Tára 1.* (Kolozsvár, 1837), 106. 5. sz.; JAKÓ Klára, „Adalék fejedelmeink temetkezésének kérdéséhez”, in *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor és TONK Sándor (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996), 238.

Izabella királynőtől, a lengyelek Zsigmond királyának és Bona királynéjának leányától született, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. választott királya, isteni sugallatból a nyelvek adományával, az élet tisztaságával, lélekjelenléttel, hadi szerencsével és Mars fortélyaival, és minden hősi erénnyel ékesített fia, a haza és az igazi kegyesség kedvelője, korának XXXI. esztendejében, március XIV. napján, a hajnal előtti harmadik órában, övéinek legnagyobb veszteségére és gyászára, miután sokáig küszködött kólikafájdalmakban és epileptikus betegségekben, elraboltatott a kíméletlen halál által, akivel a magyar nemzetség királyi magva, jaj, teljesen megszakadt, és fejünk koronája valóban lehullott, a hatalom pedig külső nemzetekhez sodródott, Krisztus születésétől az MDLXXI. évben.

Az idézettek előtt, 1565. április 6. után, hat évvel Izabella halálát követően, de még fia életében a fejedelem olasz testőrparancsnoka arról számolt be, hogy a királyné szerény koporsója a székesegyház egyik távoli és sötét zugában található, nyilván síremléke elkészültére várva.¹⁴

A nagybeteg uralkodó maga – 1567-ben kelt és később már nem változtatott végrendeletében az előbbi adatunknak némileg ellentmondva, esetleg a síremlék történetének egy újabb fejleményét is tükrözve – úgy fogalmazott, hogy „... testét királyi méltóságának kijáró és a fejedelmeket, kiknek véréből származónak és

¹⁴ Giovanni Andrea GROMO, *Compendio del tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno 2.*, szerk. Aurel DECEI (Apulum: Tipografia Alba, 1945), 174–175. Vö.: MIKÓ Árpád, „Báthory István király és a reneszánsz művészet Erdélyben (1576–1586)”, *Művészettörténeti Értesítő* 37., 3–4. sz. (1988): 121.; Kovács András, „A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai (1565–1715)”, in *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*, szerk. DIÓSI Dávid és MARTON József (Budapest–Kolozsvár: Szent István Társulat – Verbum, 2018), 32.; Uő, „A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai (1565–1715)”, in *Ige-Idők. A reformáció 500 éve. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26–november 5. 1. kötet. Tanulmányok*, szerk. Kiss Erika, ZÁSZKALICZKY Márton és ZÁSZKALICZKY Zsuzsánna (Budapest, 2019), 341.

világra hozottnak magát ismeri, hasonlóképpen vérszerinti rokonait, rokonságát, atyjafiait és barátait megillető tisztelettel tisztességesen eltemetni és elhelyezni parancsolja Gyulafehérvárott, felejthetetlen szentséges néhai fenséges anyjának a sírja közelében.¹⁵ Vélelmezhető tehát, hogy anyjának sírja akkor már a szentélyben lehetett.

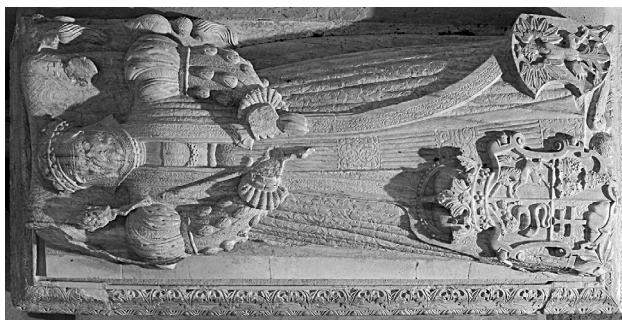
A síremlékek elmozdításának pontos idejét nem ismerjük. Valószínű, hogy a szentélynégyzetből a székesegyház 1715. évi visszafoglalása után, már Mártonffy György püspök (1713–1721) idejében, akár 1719-ben, az új berendezés felállításkor, akár a szentély alatt létrehozott kriptá építése¹⁶ után is kikerülhettek. Kétségtelen ugyanis egyrészt, hogy a szentély alatti kriptá és a négyzetből a kriptába vezető eredeti, ma már nem létező lejárát létrehozásának idején a síremlékek akadályozták volna a munkálatokat, másrészt pedig – elég Fasching fentebb idézett véleményére hivatkoznunk – a 18. században az „arianizmussal megfertőzött” János Zsigmond síremléke aligha maradhatott meg a liturgikus szempontból ismét felértékelődött főoltár előtti térben. A szentélynégyzetben ma a két egymással átellenben álló, hatülékes barokk kanonoki stallum található; a források szerint ezek Batthyány Ignác püspöksége (1780–1798) alatt nyerték el végső formájukat, valamilyen előzményük azonban már 1744-ben elkészült.¹⁷ A belső átalakítások miatt egyébként a középkori székesegyház jótévőinek számító Hunyadiak síremlékei sem maradhattak meg eredeti helyükön, a kereszthajónak a szentéllyel szomszédos négyzetében. A négyzet átrendezését a diadalív-pillé-

¹⁵ „...corpus vero iussit pro regia dignitate et principum, quorum sanguine oriundum æditumque se cognoscit, item consanguineorum, affinium, cognatorum amicorumque suorum digno respectu honorifice sepeliri et locari Albæ Iuliæ prope sepulchrum sacrae olim Mgtis regiae matris suae desideratissimæ.” Heckenast Gusztáv, „János Zsigmond végrendelete (1567)”, in *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János és KESERŰ Bálint (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.) (Szeged: JATE, 1990), 157.

¹⁶ ENTZ, *A gyulafehérvári...*, TF 86.; „...Szent Mihály főangyal tiszteletére emelt székesegyház főoltára alatt levő új sírboltban...” – Vö. Karczfalvi báró Mártonfi György erdélyi püspök végrendelete. Kelt: Károlyfehérvárott, 1721. szeptember 5., közli TEMESVÁRY János, „Hét erdélyi püspök végrendelete”, *Erdélyi Tudományos Füzetek* 34. sz. (1931): 4.

¹⁷ ENTZ, *A gyulafehérvári...*, TF 175., 183–186.; MIHÁLY Ferenc, „A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház faberendezésének restaurálása”, in *Élő múltunk. A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház és érseki palota*, szerk. KNECHT Tamás (Kolozsvár: Verbium, 2012), 126–137., különösen 129–130., 132.; TERDIK Szilveszter, „A gyulafehérvári székesegyház barokk berendezése”, in *Élő múltunk...*, 121–123.; TERDIK Szilveszter, „Újraolvasott források – adatok a gyulafehérvári székesegyház keleti része 18. századi berendezésének történetéhez”, in *A gyulafehérvári székesegyház főszentélye*, szerk. PAPP Szilárd (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2012), 211–220.

rek mellékoltárainak a felállítása is szükségessé tette. Az ottani síremlékek is akkor kerülhettek mai helyükre, a déli mellékhajó nyugati végébe, a toronyaljba költöztetett káptalani levéltár bejárata elé.

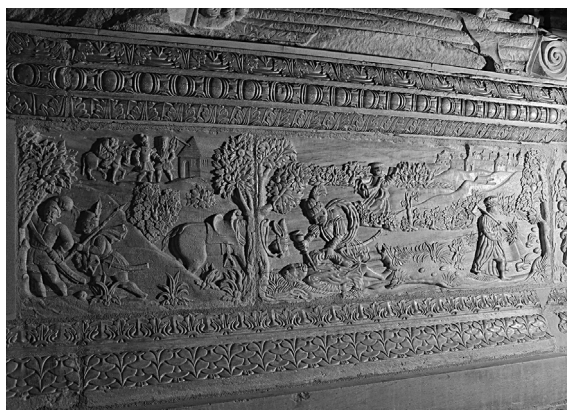

Izabella síremléke (Mihály Ferenc felvétele)

A két síremlék formája igazolja az elhelyezésükre vonatkozó, 16–17. században keletkezett írott források tanúságát. Izabella királyné ferde fedlapú síremléke a szentélynégyzet északi oldalfalának támaszkodott, fedlapja ugyanis, ahogy azt keskeny oldalainak formája is bizonyítja, rézsűsen, északról a néző felé lejtve mutatta a ravatalképek ünnepélyes kompozícióit idéző beállításban, díszruhába öltöztetett, diadémmal koronázott, jobbában jogart, baljában kendőcskét tartó fekvő alakját, a lábánál található szimmetrikusan ívelt, volutákkal díszített, négyelt (1. Sforza, 2. Szapolyai, 3. hármashalmon kettős kereszt, 4. a dalmát leopárdok) pajzsra zárt, gyöngyökkel ékesített koronájú címerrel, mellette, a címertani baloldalon pedig kisebb, különálló tárcsapajzsban a Jagelló-címerrel. Minthogy a szemlélő csak a két rövid oldallapot és a déli, hosszú oldalt láthatta, a tumba készítője ezeket díszítette. A két rövid oldalon, egy-egy domborműben ábrázolt, kiterjesztett szárnyú puttó félalakja látszik alátámasztani a fedlapot és tartani a kidomborodó manierista kártusba foglalt, üres, eredetileg talán festett sírfelirat számára fenntartott tükröt. A déli oldallapra a szobrász kétségtelenül német, de mindeddig azonosítatlan előkép (metszet?) nyomán az irgalmas szamaritánus történetét (Lk 10, 25–37) faragta ki.

A dombormű előképe stílusában, főalakjainak elhelyezésében és olyan részleteiben, mint az olvasásba mélyedt pap, a fejszójével a vállán siető lévita, a szabályját éppen a hüvelyébe csúsztató rabló alakja, valamint a vendégfogadó-céger kocsikereke leginkább a nürnbergi Georg Pencz (1500–1550) 1543-as,¹⁸ további

¹⁸ Adam BARTSCH, *Le peintre-graveur Bd. VIII.* (Wien, 1808), 339., 68. sz.

*Az irgalmas szamaritánus története. Izabella királyné síremléke.
Részlet (Mihály Ferenc felvétele)*

részleteiben és kompozíciójában pedig a nála jóval fiatalabb, ugyancsak Nürnbergben tevékenykedő Jost Amman (1539–1591) 1564-ben készült metszetéhez¹⁹ közelítő kompozíció lehetett. Eltérések főleg az alakok elrendezésében, a szereplők „keletiesebb” öltözékének a részleteiben, a kép középtengelyét meghatározó fa koronájában domborodó almákban mutatkoznak.

Izabella királyné elhunyt fiának vízszintes fedlapú síremléke eredetileg mellette, a szentély hosszanti középtengelyének vonalától balra, szintén északra állhatott. Az ifjú fejedelem síremlékének lépcsőzetesen alakított, sekély, pikkelyszerű levelekkel díszített, profilozott talapzaton álló kőládáját gazdagon tagolt, akantuszos kima és szíma közé fogott, tojássoros pálcával szegett kőlap fedi, tetjén az elhunyt gravírozott díszítésű rákpáncélba öltöztetett, fején, mellén, balkezén és lábfejein erősen sérült fekvő alakjával. Térdivasait egy-egy sörényes oroszlánmaszk díszíti. Az elhunyt fejedelem karjaira zsinórok hurkolódnak. Ezek a jobb válla alatt előbukkanó ruhadarabhoz, egy, a mindennapok szokásaitól eltérő módon „ráadott” köpenyhez tartoznak.²⁰ A tumba hosszanti oldallapjain a talapzat fölé furcsán kiugró, ékként találkozó, volutákra támasztott veret-

¹⁹ *Neuwe biblische Figuren / dess Alten und Neuwen Testaments / geordnet und gestellt durch den fürtrefflichen [...] Johan BOCKSPERGERN VON SALZTBURG / den jüngern /; und nachgerissen mit sonderm Fleiss durch [...] Joss AMMAN VON ZURICH* (Frankfurt am Mayn, MDLXIII.) N II., <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105511026/f117.item> (letöltve: 2020. szeptember 17.).

²⁰ Az elhunyt fejedelem holttestén a koporsóban vörös karmazsinruha és fekete palást volt. Vö. KEMÉNY és NAGYAJTAI KOVÁCS, *Erdélyország Történeti Tára*, 106.

János Zsigmond síremléke (Mihály Ferenc felvétele)

díszes, egymástól részleteikben is eltérő manierista hermák (egyikük elpusztult, tömegét a modern restaurálás jóvoltából csupán méreteit idéző kőhasáb érzékelteti) határolják a kétségtelenül fametszetes kompozíciókról felnagyított s a minta apró, kőfaragványban nehezen érvényesülő részleteihez is szemmel láthatóan hűségesen ragaszkodó, domborműben ábrázolt jeleneteket.

A tumba rövid oldalait egy-egy négyszögletes, belül asztragalba, kívül manierista veretdíszbe foglalt, leveles, bogyós ágacskákból komponált téglalap alakú kártus díszíti, a keleti, láboldali közepén gyémántkváder domborodik, csupán a nyugati oldal kártusát tartották fenn annak idején a tervezett felirat számára.²¹

A síremlék hosszoldalain ábrázolt két ostromjelenetnek az Alpoktól északra keletkezett, feltehetően azonos kéztől származó fametszetelőképét mindeddig nem sikerült azonosítani.

Egy dilettáns feltevés szerint²² a hadadi csatát ábrázolná az egykori északi (jelenleg: keleti) oldal domborműve. A feltevés gyermekes történeti műveltségű kiötlője – jobb elképzelés híján – János Zsigmond uralkodásának egy, a választott király távollétében megvívott s az erdélyi csapatok súlyos vereségével végződött összecsapását, a hadadi csatát (1562. március 4.) választotta, s nevezte ki önkényesen a síremléket díszítő egyik dombormű témájává. Hasonló módon járt el egy másik azonosítási javaslat szerzője is.²³ Ő a két domborműben Kővár

²¹ A síremlékről Cserna Károly által készített, 1897 előtti rajzon a fedlap fordítva áll. Vö. <https://dka.oszk.hu/006300/006397> (letöltve: 2020. június 29.). Lehetséges, hogy a hiba a rajzolóé, mert a fedlap 1963-ban, a síremlék utolsó költöztetése előtt is a mostani helyzetében volt. Vö. Gheorghe SEBESTYÉN, V. SEBESTYÉN, *Arhitectura renașterii în Transilvania* (București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963), 73., 41. kép.

²² Vö. a 4. jegyzettel.

²³ https://www.cetati.medievistica.ro/pagini/Castelani/texte/reprezentari%20cetati/reprez_fortificatii.htm s. v. Alba Iulia (letöltve: 2020. szeptember 17.).

János Zsigmond síremléke. Déli (jelenleg: nyugati) oldal (Mihály Ferenc felvétele)

ostromának mindjárt két mozzanatát vélte azonosítani. Kővárát 1567-ben János Zsigmond jelenlétében foglalták el a Bebek György vezette erdélyi csapatok. Az azonosítás ebben az esetben is az elhunyt személlyel kapcsolatos történet önkényes kiválasztásán alapszik. Nyilvánvaló, hogy nem elég a két eltérő domborműhöz János Zsigmond uralkodása alatt lezajlott csatát vagy ostromot társítani, a társítást a dombormű részleteivel alá is kell támasztani; bizonyítani például, hogy azonosítatlan előképek valóban Erdélyhez, s ott éppen a kiválasztott helyhez kötődnek.

Mindkét kompozíció egy-egy vár ostromát ábrázolja, földdel töltött vesszőfonatos kasok közé állított kerekes, lafettás ostromágyúkkal – az ágyúk torkán kiömlő füstfelhővel, sőt az éppen kilőtt és a cél felé repülő golyóbisokkal –, kanócot emelő tüzerekkel, páncélos, hegyes csúcsú, ellenzős,²⁴ a 16. század második felére jellemző nyitott sisakot viselő, kopjákkal felfegyverzett lovasok és lándzsás, alabárdos, helyenként lőfegyvert is használó, plundranadrágos gyalogosok összecsapó alakulataival. Középen, akár csak a kép előterében kézitusa keveredett gyalogosok mellett, megcsonkított holttestek és levágott emberi testrészek hevernek. Különleges részlettel csupán az egykori déli (jelenleg nyugati) oldal domborművén találkozunk: jobb szélén félreismerhetetlen lengyel szárnyas huszárok, illetve nyitott sisakot és huszárokra jellemző pajzsot viselő, csizmás, sarkantyús lovagok sorakoznak az ostromlók András-keresztes, illetve három vízszintes sávból álló zászlaja mögött.

A vár ormán itt az ostromlottak latin (?) keresztrel osztott fecskefarok alakú (a másik domborművön ezzel szemben vízszintesen sávozott, háttérben pedig ugyanolyan, illetve szembefordított, egymástól eltérő, parabolászerű görbékkel

²⁴ KALMÁR János, *Régi magyar fegyverek* (Budapest: Natura, 1971), 47., 53–54., 87., 91., 95. kép.

*János Zsigmond síremléke. Északi (jelenleg: keleti) oldal.
Részlet (Mihály Ferenc felvétele)*

*Lengyel szárnyas huszárok. János Zsigmond síremléke.
Részlet (Mihály Ferenc felvétele)*

díszített) zászlóját lobogtatja a szél. Az ostromjelenet a Báthory István lengyel király (1576–1586) uralkodása alatt önálló fegyvernemként hadrendbe szervezett, de kétségkívül korábban is létezett – így elméletileg korábbi ábrázolásokon is előfordul – nehézlovasok szereplése révén mindenképpen lengyel vonatkozású, ha metszetelőképét nem is sikerült mindeddig feltalálnunk. Az egykori északi oldalon található dombormű stílusában, különösen ábrázolásainak részleteiben közel áll egy névtelen metszethez, amely a hétéves vagy első északi (ún. háromkorona-) háború (1563–1570) egyik mozzanatát, a svéd Älvsborg várának

János Zsigmond síremléke, déli (jelenleg nyugati) oldal (Mihály Ferenc felvétele)

II. Frigyes dán király (1559–1588) általi ostromát ábrázolja.²⁵ Minthogy ennek az első balti háborúnak a dán király szövetségeseként részese volt János Zsigmond nagybátyja, Zsigmond Ágost lengyel király (1548–1572) is, nem kizárt, hogy az elhunytáig királyi rokona egyedüli utódának és örökösének számító János Zsigmond síremlékének a domborműveit is ilyen, lengyel vonatkozású forrásból származó metszetelőképek inspirálták.

Az elhunyt uralkodó feje két egymásra helyezett bojtos, érzékletesen faragott rombusz-, illetve levélmintás szövésű anyaggal borított vánkoston nyugszik, lábánál rákos mellvért és zárt, ugyancsak gravírozott díszítésű, aprólékosan kidolgozott, tarajos és tarkókorongos sisak látható. Feje mellé balra zárt, gyöngökkel és ékkövekkel díszített, az Izabellához hasonló uralkodói koronát, jobbra pedig náduszból kinövő, egyenlő szárú mankós kereszttel ékesített országmát faragtak. Jobbja a vállának támasztott uralkodói jogart, balja hosszú, egyenes kardjának hüvelyét fogta. A kardmarkolat méretére a keresztvas fölött, illetve a vállvérten fennmaradt csonkokból következtethetünk. Az uralkodói jelvények közül csupán az erősen rongált jogar fejének a keresztmetszete utal valamennyire a lengyel királyok egykori jelvényére, s tűnik hasonlónak az Izabella síremlékén ábrázolt jelvényhez is. Az elhunyt jobb lába mellett puttó tartja a négyelt, erőteljes volutákban kicsúcsosodó, manierista pajzsot, amelynek első és harmadik negyedében a koronás Jagelló-sas, illetve a Magyar Királyság vágásos címere domborodik, míg a másodikban és a negyedikben a nap és hold felé ágaskodó, hármas halomból kinövő farkas, illetve az ágaskodó egyszarvú utal a Sza-

²⁵ II. Frigyes beveszi Älvsborgot, 1563, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fredrik_II_conqueres_%C3%84lvsborg_1563.jpg (letöltve: 2021. október 29.).

Kendi Ferenc és Antal síremléke. Töredék (a szerző felvétele)

polyai-ház címerére. Férfi halottakat megillető vicsorgó oroszlán ágaskodik az elhunyt bal lába és kardja mellett, mögötte – funkciótlanul – a címertartó puttó párja is feltűnik.

A két szarkofág elhelyezése véglegesítette az erdélyi fejedelmek udvari templomává vált székesegyház kiemelkedő jelentőségű síremlékeinek a helyét: a kereszthajónak a szentéllyel szomszédos négyzetében álltak ugyanis a Hunyadiak síremlékei, mellettük pedig Martinuzzi (Fráter) György sírlapja, amelyet Giovanni Battista Castaldo állíttatott. A későbbiekben ide került Bocskai Erzsébetnek, Báthory Kristóf erdélyi vajda (1576–1581) feleségének síremléke is. Ide temethették kettejük korán, 1576-ban elhunyt fiát, Miklóst is. Sírlapjának címeres, a sírvers egy részét is tartalmazó töredékét a legutóbbi restaurálások során az előcsarnok padozatában fedezték fel.²⁶ Fráter Györgynek a főhajó közepén („in mezzo la nave maggiore della chiesa”²⁷), más forrás szerint a diadalív északi félpillérének közelében („ad columnam chori ex parte Evangelii”²⁸) emelt sírem-

²⁶ Antonii de SZEREDAI, *Szent-Háromság: Collectio continens tabulas vetustorum ac recentiorum monumentorum ...* (Albæ Carolinae, 1791), 49.; BALOGH, *Kolozsvári kőfaragó...*, 302.; EMŐDI Tamás *Varkoch Tamás és Báthory Miklós síremléke* című előadása, amely a Teleki László Alapítvány által 2002. június 4-én szervezett, A gyulafehérvári székesegyház és érseki palota kutatásának és helyreállításának újabb eredményei című konferencián hangzott el; TELEKI Gábor, „A székesegyház és érseki palota helyreállítási munkálatai az 1960-as évektől 1999-ig”, in KNECHT, szerk., *Élő múltunk...*, 47.

²⁷ Ascanio Centorio DEGLI HORTENSII, *Commentarii della guerra di Transilvania* (Vinegia, 1566), 148.

²⁸ Az 1826. évi leltárban. Idézi: ENTZ, *A gyulafehérvári székesegyház...* 214.; BALOGH, *Kolozsvári kőfaragó...* 306.; KOVÁCS, „A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai”, 34.

lékétől mintegy két ölnyire – így egy harmadik kútfő²⁹ –, de valószínűleg inkább a kereszthajó déli apszisába, egyazon sírba temették 1599-ben Báthory András fejedelmet (1599) és 1594-ben Szamosújvárott kivégzett bátyját, Boldizsárt. A századfordulós pusztítások után ehhez az öröklött elrendezéshez igazodtak azután Bocskai István, az iktári Bethlen fejedelmi család tagjai, valamint a Rákócziak síremlékeinek elrendezésében is.³⁰

Ha a felsorolt személyek felekezeti hovatartozását nézzük, igencsak tarka képet kapunk: a Hunyadi család 15. században elhunyt tagjai, Izabella királyné (megh. 1559) és Fráter György (megh. 1551), valamint a két Báthory testvér katolikusok, Bocskai Erzsébet (megh. 1581), akárcsak bátyja, István fejedelem (megh. 1606) református volt, kálvinisták voltak továbbá az iktári Bethlen család tagjai, Gábor fejedelem (megh. 1629) és neje, Károlyi Zsuzsanna (megh. 1622), az öccse, István (megh. 1648), továbbá az unokaöccse, ifj. Bethlen István (megh. 1632), akárcsak a Rákóczi család Gyulafehérvárott eltemetett tagjai, id. György fejedelem (megh. 1648) és két kisebbik fia, Ferenc (megh. 1632), valamint Zsigmond (megh. 1652). Közülük egyedül János Zsigmond volt az unitárius vallás híve. Ez a székesegyház korabeli történetének kronológiáját híven körvonalazó „ökumenikus” tarkaság szorosan összefügg a János Zsigmond uralkodása alatt és után bekövetkezett, a reformációval kapcsolatos fejleményekkel.

A reformáció terjedése az erdélyi egyházmegyét a 16. század második negyedében érte el. Kanonokjainak egy része a protestantizmus újításait választotta. Ez a folyamat azután erősödött fel, hogy 1556-ban az országgyűlés szekularizálta s az Erdélybe visszatért Izabella és János Zsigmond eltartására kincstári birtokká tette az erdélyi püspökség és a káptalan javait. Az özvegy királyné és tizenhatodik életévét taposó fia abban az időben katolikusnak vallotta magát. 1557 júniusában a tordai országgyűlésen megegyezésre biztatták mindkét táborhoz tartozó s őket patrónusukként tisztelő alattvalóikat. Az uralkodói álláspont alig módosult Izabella halála után, szinte a tridenti zsinat végéig (1563. december 4.), mindaddig, amíg remélni lehetett valamilyen kompromisszumos álláspont elfogadását a katolikus egyház és az evangélikus nézeteket valló, különböző protestáns irányzatok között. A fiatal, az evangélikus vallás hívévé lett uralkodó csak 1564 áprilisában szüntette meg a miséket a gyulafehérvári székesegyházban, a következő év folyamán pedig kimondták a „szebeninek” nevezett (szász)

²⁹ BALOGH, *Kolozsvári kőfaragó...*, 306.

³⁰ SZABÓ Péter, „Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban. Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához”, *Ars Hungarica* 34., 1. sz. (2006): 19–28.; KOVÁCS, „A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai”, 15–72.

evangélikus és a „kolozsvárinak” nevezett (magyar) református egyház szétválását; az utóbbi püspöke pedig Dávid Ferenc – 1564-től az ifjú király udvari prédikátora – lett.³¹

A felekezeti intézményesülés azonban váratott magára, s a következő években az uralkodó még mindig hitviták útján remélte elősegíteni a megegyezést időközben már egymás ellen fordult evangélikus, illetve szakramentárius tanokat valló alattvalói között. 1568–1569-re változott a helyzet, akkor János Zsigmond már biztosan az antitrinitárius tételek híve volt.³²

Közvetlen források hiányában nehéz eldönteni, hogy e sorozatos változások miként befolyásolták az udvari templomként működő székesegyház sorsát. Az ifjú fejedelem halálakor a székesegyház patrónusa is, lelkészei is az új áramlat hívei lehettek, ők celebrálták ünnepélyes temetését is, amelyen a gyászbeszédet Dávid Ferenc és Johann Sommer mondta. A temetéssel kapcsolatos kiadások fedezetéről a fejedelem 1567-es végrendeletének (modern számozás szerinti) 42. szakaszában szüksézáruán intézkedett, költségeinek kiegyenlítését a testamentáriusokra hárította.³³ Szamosközynek az „újonnan állított síremlékre” („*novo posito monumento*”) vonatkozó későbbi utalása azonban anakronikus. Ugyancsak anakronikus, részben talán éppen Szamosközy információján alapszik az 1598-ban Gyulafehérvárott is megfordult Istvánffy Miklós hasonló tartalmú kijelentése is.³⁴ A valósághoz legközelebb a temetés résztvevőjeként szemtanúnak tekinthető Forgách Ferencnek az előbbi jegyzetben idézett véleménye állhat. Szerinte János Zsigmond koporsóját anyja addigra már elkészült sírjába/sírboltjába (?) földelték/helyezték (?) el. Nehezen hihető ugyanis, hogy az általunk vizsgált síremlék a temetés idejére már elkészült volna, ahogyan az is, hogy a királyné stílusában egyező tumbája már készen lett volna. A két tumba azonos anyaga,

³¹ Az egész folyamat érzékletes összefoglalása: BALÁZS Mihály, „Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról”, *Credo* 14. évf., 1–2. sz. (2008): 67–93., különösen 73. skk., 80.

³² Uo., 84.

³³ HECKENAST, *János Zsigmond végrendelete*, 162.

³⁴ „...cadaver ... principis ... ex arce in templum deductum esset, marmoreoque sepulchro compositum...”, Nicolai ISTHVANFI, *Pannoni Historiarum de rebus ungarici libri XXXIV.* (Coloniae Agrippinae, 1622), 521.; Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt törtérideje Tályyai Pál XVII. századi fordításában I/2.*, s. a. r. BENITS Péter (Budapest: Balassi, 2003), 473. Utóbbi fogalmazása részben egyezik a szemtanú Forgách Ferenc szövegével: „Ex arce tantum deductus est, et in tumulo matris humatus.” *Ghymeszi Forgách Ferencz magyar törtérideje (1540–1572)*, jegyz. FORGÁCH Simon és ISTVÁNFI Miklós, bev. TOLDY Ferenc, közli MAJER Fidé (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 16.), (Pest, 1866), 470.

Kendi Ferenc és Antal síremléke. Töredék (a szerző felvétele)

kiképzésük, díszítésük módja, egymáshoz való viszonyuk ugyanis a végrendelet szövegével egyetemben arra utal, hogy mindkettő a testamentumos urak, a fejedelmi végrendelet végrehajtói – Csáky Mihály (1492–1572), Hagymási Kristóf (1510–1577), Bekes Gáspár (1520–1579) és Stanisław Nieżowski (1520 k. –1573), valamennyien unitáriusok³⁵ – megrendelésére készülhetett el az ifjú fejedelem halála után, talán – tekintettel a végrehajtók sorsának alakulására is – még 1572 előtt. A tumbák Erdélyben szokatlan kőanyagára és stílusára találunk még példát az 1559-ben meggyilkoltatott s eredetileg Gyulafehérvár külvárosi templomában³⁶ eltemetett Kendi fivérek szintén 1571 után állított székesegyházbeli közös tumbájának fennmaradt két, egykor a sírláda rövid oldalait képező töredékén is.³⁷

³⁵ HORN Ildikó, *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története* (Budapest: Balassi, 2009), 161–196.; HORN Ildikó, *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, akadémiai doktori értekezés (Budapest, 2012), http://real-d.mtak.hu/581/7/dc_105_10_doktori_mu.pdf (letöltve: 2021. november 1.).

³⁶ ISTHVANFI, *Historiarum...*, 388.

³⁷ MIKÓ, „Báthory István király...”, 125. skk.; UŐ, „IV–17. Csatajelent János Zsigmond erdélyi fejedelem (+1571) gyulafehérvári síremlékén”, in *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2000. március 17. – szeptember 24.*, szerk. UŐ, SINKÓ Katalin (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria – Pannon GSM, 2000), 299.; UŐ, „Gótika és barokk között. A reneszánsz művészet problémái a kora újkori Magyarországon”, in *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2008. március 28. – 2008. július 27.* I., szerk. UŐ, VERŐ Mária és JÁVOR Anna (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2008), 252–253.; UŐ, *A reneszánsz Magyarországon* (Budapest: Corvina, 2009), 172., 173–174.

Ezekre is tekintettel arra kell tehát gondolnunk, hogy a felsorolt síremlékek mindegyike Gyulafehérvárott és erdélyi kőanyagból készült. A síremlékek létrejöttét övező bizonytalanság, a rájuk vonatkozó adatok szűkszavúsága sem teszi lehetővé, hogy komolyan mérlegeljük a forrásainkban feltűnő egyetlen mester, az olasz „magister Castillio Italus lapicida” esetleges közreműködését. Két évvel János Zsigmond halála előtt, 1569 júliusában utal egy oklevél ennek a mesternek a gyulafehérvári házára.³⁸ A kétségtelenül kőszegéssel foglalkozó északolasz (?) mesterember talán megszerezhetette, esetleg meg is munkálhatta a különleges kőanyagot, azonban sem korábbi, sem 1571 utáni működéséről nem rendelkezünk kézzelfogható bizonyítékkal. Ezzel szemben valószínűnek látszik, hogy az utóbbi idők restaurálási munkái folyamán Gyulafehérvárott az érseki palota déli szárnyának emeletén felfedezett három in situ, valamint a velük egyező faragványból származó, későbbi javítások során másodlagosan felhasznált, viszonylag nagy számú, egyaránt ión pilaszteres szárkövekkel és osztókkal tagolt hármaskerak-töredék³⁹ a János Zsigmond idejében végbement – mindeddig csak írott forrásból ismert⁴⁰ – jelentős palotabővítéshez köthető. Így a tumbákon is mindegyre feltűnő, lendületes volutás motívumok készítőjéről is elképzelhető, hogy kapcsolatban lehetett az ablaksort kivitelező mesterrel/mesterekkel.

Az előbbi áttekintés alapján állíthatjuk tehát, hogy János Zsigmond és Izabella síremlékeit Gyulafehérvárott készíthette egy helyben működő, előttünk ismeretlen, inkább építészeti tagozatok faragásában, mint alakos szobrászatban jártas kőfaragó, mindeddig pontosan meg nem határozott, de részben kétségtelenül lengyel kötődésű előképekre támaszkodva. Ezek azonosítása valószínűleg pontosítja majd a két síremlék keltezését is. Ha az 1571–1572 körüli keltezés bizonyítást nyer, akkor a gyulafehérvári síremléken a lengyel szárnyas huszárok legkorábbi ábrázolásainak egyikét szemlélhetjük.

³⁸ „János Zsigmond királyi könyve. 1569–1570., 141. sz. (Torda, 1569. július 2.), in *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei I.*, jegyz., közli FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka és SZÁSZ Anikó (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003), 58.

³⁹ ASZTALOS György, „Kőrestaurátori munkák a Szent Mihály-székesegyházon 2008 és 2011 között”, in KNECHT, szerk., *Élő múltunk...*, 112.

⁴⁰ SZAMOSKÖZY, 112. Idézi: BALOGH, „Kolozsvári kőfaragó műhelyek”, 288.; MIKÓ, „A reneszánsz Magyarországon”, 171–172.; UŐ, *A reneszánsz művészet története Magyarországon*, akadémiai doktori értekezés (Budapest, 2011), 200–201., http://real-d.mtak.hu/526/4/dc_139_10_doktori_mu.pdf (letöltve: 2021. november 1.); KOVÁCS András, *Mikó Árpád A reneszánsz művészet története Magyarországon című akadémiai doktori értekezéséről*, opponensi vélemény, 8–9., <http://real-d.mtak.hu/526/5/Kovacs%20Andras.pdf> (letöltve: 2021. november 1.), valamint *Művészettörténeti Értesítő* 63. évf., 1. sz. (2014): 177–200.